

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Розглядаються проблеми юридичної відповідальності, зокрема еколого-правової за екологічні правопорушення та вносяться пропозиції щодо її удосконалення в контексті сталого розвитку України.

The author of the article considers the problems of legal liability, namely ecological one for ecological violations and makes proposals as to its improvement in the terms of a stable development of Ukraine.

Позитивні зміни, які відбулися і продовжують відбуватися в світі, пов'язані з демократизацією світового співтовариства та деідеологізацією міждержавних і міжнародних відносин, поява можливості нових підходів до вирішення гуманітарних питань і проблем, пов'язаних із збереженням середовища перебування людини, дозволили відмовитися від конфронтації і розпочати взаємовигідне співробітництво з питань захисту навколишнього природного середовища та здоров'я людей в умовах технічної, технологічної та біотехнологічної революцій.

Зокрема, в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро, Бразилія відбулась одна з найбільш представницьких зустрічей світових лідерів по проблемах охорони довкілля. У зустрічі брали участь 179 держав світу. На зазначеному форумі було прийнято документ на 700 сторінках, який охоплював на той час всі аспекти сталого розвитку і, який отримав назву "Порядок денний на XXI століття".

У преамбулі до "Порядку денного на XXI століття", схваленого на конференції в Ріо-де-Жанейро, наголошується, що "людство переживає вирішальний момент своєї історії. Світ зіткнувся з проблемою посилення злиднів, голоду, хвороб, неграмотності і тривалої деградації екологічних систем, від яких залежить наш добробут. Нерівність між багатими і бідними зберігається і єдиний спосіб забезпечити екологічне майбутнє – це розв'язання проблем довкілля та екологічного розвитку у комплексі й узгодженим чином... Жодна країна не може досягти такого майбуття поодиночі, але ми можемо його досягти спільними зусиллями в рамках всесвітньої співпраці з метою сталого розвитку".

Базуючись на основних ідеях і принципах, які задекларовані на конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), Україна вважає для себе одним із найважливіших завдань перехід до сталого розвитку, при якому забезпечується збалансоване вирішення соціально-економічних проблем, збереження сприятливого стану довкілля і природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутнього поколінь. При цьому сталий розвиток розглядається як процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення потреб всіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відтворення цілісності природного середовища, створення можливості для рівноваги між його потенціалом і вимогами людей усіх поколінь. Основою сталого розвитку є паритетність відносин у триаді "людина-господарська діяльність-природа", що забезпечує перехід до такого способу взаємодії природи і суспільства, який характеризується як епоха ноосфери.

Концепція сталого розвитку України базується на таких основних принципах, як:

- забезпечення гармонізації співіснування людини і природи;
- невід'ємності захисту навколишнього середовища у процесі розвитку суспільства;
- відповідальності держави за погіршення стану навколишнього середовища;
- нарощування національного потенціалу країни для забезпечення сталого розвитку;

- здійснення заходів щодо екологізації господарської діяльності, усунення причин забруднення, а не їх наслідків;

- проведення оцінки екологічних наслідків усіх видів діяльності, які можуть негативно вплинути на навколишнє природне середовище.

Основне завдання сталого розвитку України полягає у забезпеченні динамічного соціально-економічного зростання, збереженні навколишнього природного середовища і раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього і майбутнього поколінь [4].

Важлива роль у вирішенні вищезазначених завдань належить такому правовому інституту як юридична відповідальність. Традиційно українська наука приділяє досить значиму увагу питанням юридичної відповідальності.

Можна говорити, що інститут юридичної відповідальності в Україні на сьогодні є досить розвиненим. У ряді випадків спостерігаються новації, цікаві рішення. Законодавець використовує різноманітні прийоми юридичної техніки, передбачено широкий набір різноманітних за своєю природою санкцій. В законодавстві також детально регулюються питання дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової, кримінальної відповідальності. Правоохоронні та природоохоронні органи також розробляють і втілюють рекомендації, які стосуються реалізації норм щодо відповідальності.

Отже, можна впевнено стверджувати те, що в умовах формування сучасної правової держави в Україні юридичній відповідальності належить провідне місце серед інших видів соціальної відповідальності: політичної, моральної, релігійної тощо. Така ситуація пояснюється тим, що застосування заходів юридичного впливу за правопорушення найефективніше забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина, захищає їх від свавілля держави, посадових осіб, кримінальних структур. Про це свідчить історія розвитку нашої держави. Зокрема, за радянських часів повністю ігнорувалася релігійна відповідальність, принижувалась юридична відповідальність і гіпертрофовано застосовувалась моральна відповідальність. В умовах приниження ролі юридичної відповідальності правилом стала ситуація, коли допускалася невмотивованість дій і прийняття рішень з боку держави [7]. Оскільки на сьогодні тенденції в цій сфері явно позитивно змінюється, на нашу думку, юридична відповідальність за правопорушення, зокрема екологічні правопорушення повинна стати важливим засобом впливу до правопорушників, зайнявши належне місце серед інших видів соціальної відповідальності.

Ефективність застосування юридичної відповідальності за екологічні правопорушення залежить від багатьох факторів: від рівня правосвідомості, стану екологічного виховання, рівня правової зокрема, еколого-правової культури, упорядкованості законодавства в цій сфері, а також від стану вивчення умов і причин екологічних правопорушень та ряду інших обставин. На превеликий жаль, ці питання залишаються поки що поза увагою учених галузі екологічного права України. При цьому не можна не згадати, що теоретичні основи юри-

дичної відповідальності в загальній теорії права були предметом дослідження в наукових працях ряду видатних як вітчизняних так і зарубіжних учених. Серед них в першу чергу слід назвати роботи С.С. Алексєєва, О.Е. Лейста, Є.В. Назаренко, М.І. Козюбри, В.П. Сальникова, М.І. Матузова, О.В. Малько та інших. Крім того, теорія юридичної відповідальності за екологічні правопорушення досліджувалась в роботах В.І. Андрейцева, О.І. Бобильова, С.О. Боголюбова, М.М. Брінчука, О.Л. Дубовик, О.С. Колбасова, В.Л. Мунтяна, Б.Г. Розовського, Ю.С. Шемчушенко та інших.

Однак, слід визнати, що в сучасних умовах все ж таки відсутнє як теоретичне обґрунтування концепції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, як одного з найважливіших інститутів екологічного права України, так і всебічне дослідження цього правового явища, його теоретичний аналіз і напрацювання науково-обґрунтованих рекомендацій по застосуванню різноманітних несприятливих наслідків до екологічних правопорушників.

Справедливо буде водночас зазначити, що в останнє десятиріччя дослідження теоретичних проблем юридичної відповідальності за екологічні правопорушення набуло певного відображення в науці екологічного права України. Проте цілий ряд зазначених проблем до цього часу залишаються недослідженими, або ж досліджені фрагментарно і є об'єктом постійних дискусій. Зокрема, визнаючи сукупність правових норм, які встановлюють юридичну відповідальність за екологічні правопорушення, самостійним правовим інститутом екологічного права, багато учених не виділяють еколого-правову відповідальність в самостійний вид юридичної відповідальності. Зважаючи на цю обставину, на нашу думку, дослідження екологічної відповідальності, як правового інституту екологічного права, могло б сприяти визначенню сутності екологічного права як галузі в системі права України, а також додатковому обґрунтуванню її самостійності.

Досить суттєвими обставинами, які диктують необхідність всебічного і глибокого аналізу юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, є кардинальні зміни, які відбулися в законодавстві України, або інакше – перегляд цього законодавства. Зазначимо, що лише за останні п'ять років, прийнято такі нові кодифіковані законодавчі акти, як Кримінальний кодекс України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України та ряд інших, в яких йдеться про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення та порядок її застосування. Можна стверджувати, що їх прийняття викликане об'єктивними соціально-економічними та політичними умовами, що сталися і продовжують формуватися в Україні. При цьому звертає на себе увагу і той беззаперечний факт, що їх прийняття продиктоване і численними порушеннями права власності на природні об'єкти (ресурси), нераціональним використанням природних ресурсів, посиленням забруднення навколишнього середовища і порушенням конституційного права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України). Між тим, ст. 66 Конституції України закріплює обов'язок кожного не заподіювати шкоди природі. Вищезазначені закони саме і уточнюють склади екологічних правопорушень, за які настає той чи інший вид юридичної відповідальності. А такі правові акти, як ЦПК України, КПК України, Кодекс про адміністративне судочинство України, Господарсько-процесуальний кодекс України визначають процесуальний порядок притягнення винних до відповідного виду юридичної відповідальності. Все це, на нашу дум-

ку, вимагає наукового узагальнення, аналізу практики застосування нового законодавства щодо юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в сучасних умовах державотворення в Україні.

Звертаємо увагу на те, що юридична відповідальність за екологічні правопорушення характеризується наявністю спеціальних еколого-правових заходів впливу до правопорушників екологічних вимог. Зважаючи на це в науковій літературі існує декілька поглядів щодо взаємодії юридичної відповідальності за екологічні правопорушення з еколого-правовою відповідальністю за екологічні правопорушення. Так, в період становлення екологічного права як самостійної галузі права провідні учені в цій сфері визнавали і правовий інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, який лише по-різному іменувався, і наявність еколого-правової відповідальності за екологічні правопорушення. Зокрема, Петров В.В. вважав, що еколого-правова відповідальність – це комплексний міжгалузевий інститут екологічного права, оскільки він охоплює норми різноманітних галузей права, якому притаманна внутрішня єдність [4]. На аналогічних позиціях щодо місця екологічної відповідальності в системі юридичної відповідальності стояли і інші вчені природоресурсового, екологічного і навіть аграрного права [5].

Друга група учених розглядала еколого-правову відповідальність в вузькому розумінні, як таку, що існує поряд з адміністративною, кримінальною, цивільною, дисциплінарною, матеріальною відповідальністю за екологічні правопорушення. Така класифікація основних видів юридичної відповідальності проводилася лише за галузевими санкціями. Еколого-правова відповідальність наступала в зв'язку з застосуванням спеціальних еколого-правових заходів відповідальності, які більшою мірою передбачались в самому екологічному законодавстві. При цьому еколого-правова відповідальність також визнавалася правовим інститутом, який представляє собою сукупність юридичних норм, що закріплюють види, засоби і порядок застосування державою і її органами примусових засобів [2].

Третя група учених стоїть на позиції існування традиційних видів юридичної відповідальності в галузі хорони довкілля, раціонального природокористування та забезпечення екобезпеки і не виділяє еколого-правову відповідальність. В одних випадках така позиція не аргументується, [1] а в інших обґрунтовується відсутністю самостійної галузі екологічного права, але при цьому авторами пропонується підручник з цієї дисципліни [6].

На нашу думку, на сьогодні немає підстав заперечувати факт існування самостійного виду юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, який включає в себе наступні види: конституційну, адміністративну, кримінальну, цивільну, дисциплінарну, матеріальну, еколого-правову. Сукупність правових норм, що регулюють юридичну відповідальність за екологічні правопорушення, становлять правовий інститут екологічного права. При цьому під еколого-правовою відповідальністю слід розуміти обов'язок осіб зазнавати несприятливі наслідки еколого-правового характеру у випадку порушення ними вимог екологічного законодавства, які передбачені в санкціях правових норм, що застосовуються в визначеному процедурному порядку. Цьому виду юридичної відповідальності за екологічні правопорушення притаманні певні особливості і свої ознаки: 1) еколого-правова відповідальність – це самостійний вид юридичної відповідальності за екологічні правопорушення; 2) еколого-правова відповідальність це обов'язок правопорушника зазнавати несприятливих для нього наслідків; 3) несприятливі для правопоруш-

ника наслідки носять еколого-правовий характер, тобто виражаються в позбавленні права спеціального природокористування та інше; 4) несприятливі наслідки встановлюються в санкціях правових норм, які містяться, як правило, в екологічному законодавстві; 5) еколого-правова відповідальність покладається в певному процедурному порядку, спеціально уповноваженими органами в сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки.

Крім того, еколого-правовій відповідальності притаманна певна специфіка, яка проявляється в наступному:

- всі екологічні правопорушення вчиняються в сфері навколишнього середовища;
- об'єктом посягання є компонент навколишнього середовища, який тісно з ним пов'язаний;
- екологічне правопорушення, як правило, двооб'єктне: навколишнє середовище і здоров'я людини.

Усунення причин і умов, що сприяють екологічним правопорушенням, на нашу думку – головна ціль юридичної відповідальності, вирішення якої повинно здійснюватися шляхом реалізації системного підходу.

Вище викладене дозволяє автору статті привернути увагу представників юридичної науки, перш за все науки екологічного права, на необхідність вирішення в сучасних умовах державотворення в Україні наступних завдань: розкриття змісту поняття "юридична відповідальність за екологічні правопорушення" і його особливостей; розробка системи принципів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення і виявлення їх змісту; формування поняття, виявлення сутності, аналі-

зу складу і ознак екологічного правопорушення, за яке настає юридична відповідальність; здійснення класифікації екологічних правопорушень, за які настає юридична відповідальність; аналіз системи органів, які застосовують заходи юридичної відповідальності за екологічні правопорушення; аналіз основних санкцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення; виявлення процесуальних особливостей застосування заходів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення; виявлення особливостей застосування юридичної відповідальності в екологічній сфері в умовах переходу України до усталеного розвитку і ринкової економіки; оцінка стану національного законодавства в сфері охорони довкілля, виявлення недоліків і прогалин в правовому регулюванні; підготовка наукових рекомендацій щодо підвищення ефективності правового регулювання, що стосується юридичної відповідальності в сфері охорони довкілля, природокористування та забезпечення екологічної безпеки.

1. Боголюбов С.А. Экологическое право России: – М.: Норма, 1998. – С. 208–235.
2. Ерофеев Б.В. Экологическое право: Учебник для вузов. – М.: Высшая школа, 1999. – С. 162–163.
3. Назарук М.М. Основы экологии та соціології. – Львів: "Афіша", 1999. – С. 236–238.
4. Петров В.В. Экологическое право России. – М.: БЕК, 1996. – С. 271.
5. Разгельдеев Н.Т. Ответственность по советскому природоохранительному праву. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1986; Аграрное право: Учебник для вузов / Под ред. Г.Е. Быстрова, М.И. Козыря. – М.: Юрист, 1998. – С. 400–408.
6. Экологическое право России: Учебник / Под ред. В.Д. Ермакова, А.А. Сухарева. – М., 1997. – С. 407.
7. Юридическая ответственность за экологические правонарушения: Монография / Под ред. А.И. Бобылева, Н.А. Духно. – М.: Юрид. институт МИИТа, 2001. – С. 3.

Надійшла до редколегії 21.06.06

Ю. Краснова, асп.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО НЕБЕЗПЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТРАНСПОРТІ

Розглядаються проблеми правового регулювання екологічно небезпечної діяльності на транспорті за законодавством України

The problems of Ukrainian legal rules about the ecological dangerous activities on transport sphere are reviewed

Сучасний стан розвитку екологічних правовідносин відзначається значним поглибленням та розширенням правових зв'язків суб'єктів, у діяльності яких використовуються різні види екологічно небезпечних джерел, що характеризуються підвищеним екологічним ризиком. Це зумовлює необхідність розкриття специфіки тієї чи іншої так званої екологічно небезпечної діяльності, що на ньому базується, розроблення системи протидій екологічній небезпеці, що ними створюється та до аналізу державно-правового механізму гарантування екологічної безпеки у відповідній сфері.

Екологічне законодавство та його складова система нормативно-правового регулювання в галузі екологічної безпеки не надає визначення поняття екологічно небезпечної діяльності, хоча і містить значну кількість нормативних актів, які регламентують процеси здійснення такої діяльності. Це створює необхідність гармонізації окремих положень екологічного законодавства із міжнародними, європейськими принципами, еколого-правовими вимогами і нормами.

Міжнародне законодавство та законодавство Європейського Союзу пов'язує екологічно небезпечну діяльність з поводженням з небезпечними речовинами або їх сумішами. Так, відповідно до Конвенції ООН про трансграничний вплив промислових аварій від 17 березня 1992 року [5] небезпечна діяльність визначається як будь-яка діяльність, у процесі якої одна чи більше небезпечних речовин наявні або можуть бути в рівних кількостях чи перевищують граничні кількості, визначені

цією конвенцією і здатні призвести внаслідок аварії до трансграничного впливу.

Науковці екологічного права часто торкаються питань ефективності правового регулювання здійснення окремих видів екологічно небезпечної діяльності. Окремі питання в цій сфері досліджувалися Андрейцевим В.І., Балюк Г.І., Барбашовою Н.В., Бондарем Л.О., Ковальчук Т.Г., Малишевою Н.Р., Фроловим М.О., іншими вітчизняними та зарубіжними вченими.

Представники школи екологічного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка пішли шляхом, запропонованим зазначеною вище Конвенцією. Так, В.І. Андрейцев правильно вважає, що "наявність небезпечних речовин у суб'єктів господарювання в визначених нормативно-правовим порядком дозах на рівні порогових мас, або таких, що їх перевищують, є юридичною підставою вважати зазначену діяльність екологічно небезпечною, що має високу вірогідність настання екологічного ризику для необмеженого кола осіб, які попадають у сферу їх небезпечної дії на стан довкілля..." [1, С. 52–60].

На відміну від названої позиції Л.О. Бондар пропонує розглядати екологічно небезпечну діяльність як одну або більше дій у певній царині, які справляють або можуть справити негативний вплив на довкілля, внаслідок чинників екологічного ризику, що такі дії супроводжують. В той-же час, на його думку, екологічно небезпечна діяльність може бути небезпечною не лише через використання небезпечних речовин чи їх сумішей,